

DR. PAVLE BLAZNIK

KOLONIZACIJA IN POPULACIJA NA SELŠKEM V FREISINŠKEM ČASU

I. O najstarejši poseljenosti selškega ozemlja bi moglo kaj več povedati le arheološko raziskovanje, ki se je pa vse dotlej Selški dolini povsem izognilo. Zato smo navezani samo na pričevanje posameznih najdb, ki so prišle na dan skoraj izključno le po golem naključju. Vsekakor pa pričajo te ostaline, da je bila Selška dolina kljub svoji odmaknjenosti od važnejših starih prometnih žil vendarle vsaj redko obljudena že v času, preden so se naselili po naši zemlji slovanski doseljenci.

Ob samem vходу v Selško dolino ležita dve izredno pomembni postojanki, Lubnik in Puštal nad Trnjem. V lubniškem Kevdrcu in v sosednji Lubniški jami — v edinih postojankah, kjer je načrtno izkopavanje prineslo dragocene izsledke — je bila odkrita neolitska postaja, ki spada med doslej najvišja tovrstna najdišča v naši državi. Tam so našli obilne ostanke glinastih posod in glinasta vretena, koščeno orodje, pa tudi kamnito orožje. Medtem ko kažejo najdeni predmeti v sprednjem delu jame na naplavine, dokazuje debela plast pepela v jami, da je človek tedanjega časa tam tudi bival.

Na nasprotni strani vhoda v Sotesko stoji vsekakor mlajše in doslej še neraziskano gradišče Puštal nad Trnjem, ki čaka na kramp in lopato.

V osrčju doline pa je potrebna sistematične raziskave zlasti Štalica, hrib pri Česnjici pod Kališami, ki vsebuje velike količine slabo obdelane železne žlindre; žindra poteka verjetno iz halštatske dobe — časa, ko se je človek že ukvarjal z železarstvom. Takratni železar je talil rudo na primitiven način z vetrenjem; pri tako preprosti tehniki je ostalo v žlindri še toliko železne rude, da so jo od tam pred dobrimi sto leti vozili v Železnike in jo ponovno pre-tapljali. — V sosednjih Kališih so pred desetletji naleteli na grobove, ki naj bi prav tako potekali iz halštatske dobe.

Ondotna okolica naj bi pa domnevno krila tudi grobove iz mlajše rimske dobe. Iz tega časa datira tudi vodovodna naprava, ki so jo našli v odmaknjeni Davči in je bila mogoče postavljena v zvezi s pašništvom kot predmet, ki je služil za napajanje živine.

Na poselitev selškega ozemlja v stoletjih po propadu zahodnorimske države kažejo mogoče nekatere utrjene postojanke, kot razna gradišča (npr. pri Sv. Tomažu, na Rudnem, v Dražgošah na Pečeh, pa v Strmici), ki pa niso preiskana. Pozornost vzbuja zlasti gradišče pri Strmici, kajti v neposrednem sosedstvu leži naselje Laško, ki utegne pričati s svojim imenom, da so bili tam nekoč naseljeni Vlahi, tj. rimsko oziroma romanizirano prebivalstvo, ki se je umaknilo pred na novo došli Slovani v težje dostopne predele. Zelo zgovorno pa kažejo na naseljevanje Slovanov v tem času po Selškem slovanska imena, na katera naletimo v darilni listini 973 in ki so se ohranila vse do danes. Med

temi je krajevno ime Selca (Zelsah), pa Lubnik (Lubnic) ter planina Pečana (Bosanga) in potok Sorica (Zouriza).

II. Selška dolina je bila torej poseljena, seveda zelo, zelo redko že v daljnji preteklosti, torej davno pred 973, ko je stopila v zgodovino, kot dokazuje listinski tekst. Takrat je prišla Selška dolina v last bavarske škofije v Freisingu, s katero je bila odslej tesno povezana vse do 1803, ko je bilo loško gospostvo, v katerega je bila dolina vključena, sekularizirano in je postalo tako last državne komore.

Freisinška škofija je mogla imeti pravo korist od ozemlja seveda le tedaj, če je bilo le-to primerno naseljeno in so bili kmetje vključeni v gospostvo z vsemi ustreznimi dolžnostmi. Zato je zemljiški gospod, freisinški škof, kmalu po ustanovitvi gospostva podelil podrejenim kmetom odmerjene zemljiške enote, imenovane hube, katerih nasledniki so današnji grunti. V ta hubni sistem je vključil tudi stare dotlej zadružno urejene naselbine, še v večji meri pa je bila na ta način razdeljena zemlja, ki jo je dal zemljiški gospod na novo kultivirati.

Nekoliko vpogleda v to dejavnost daje zapisek, ki poteka iz časa okrog 1160, a je fragmentarnega značaja. Po teh podatkih je bilo tedaj na celotnem selškem in poljanskem ozemlju 167 oziroma 173 hub, ki jih pa ni mogoče niti okvirno porazdeliti na eno in drugo dolino. — Zelo podrobno sliko in to po posameznih naseljih pa moremo razbrati iz dveh urbarjev, iz 1291 in 1318.

Tedaj je bilo selško ozemlje razdeljeno v pet enot — uradov (v novem veku — žup) in to v strmiškega, stirniškega, selškega, rudenskega in soriškega. Glede na naseljevanje sestavlja ozemlje teh upravnih enot dvojce povsem samostojnih skupin. V eno skupino sodijo naselja prvih štirih enot, medtem ko je soriški urad nastal povsem neodvisno od preostalega teritorija.

III. Na ozemlju prve skupine srečamo v letih 1291 in 1318 naselja, kot jih navaja naslednja tabela, ki zajema tudi podatke o številu hub in pustot (ne-naseljenih hub; h = huba, p = pustota).

a) Strmiški urad	1291			1318		
	2 h	1 h	p	2 h	1 h	p
Hudi laz	4			4		
Zabrekve	5			5		
Bezovnica	4			4		
Potok	2			2		
Pozirn	6			6		
Hrib	2			2		
Laško	3			3		
Bukovščica	1			1		
Strmica	6			6		
Štibrnica	3			3		
Čepule	3			3		
Javornik	7			7		
Pševo	6			6		
Planica	4			4		
Krajc	2			2		
Lavrski vrh	2			2		
Srednik	2			2		
Križna gora	6			6		
Cavarno	2			2		
Skupaj	1 + 68 enot = 70 hub			1 + 68 enot = 70 hub		

	1291			1318		
b) Stirpniški urad	2 h	1 h	p	2 h	1 h	p
Praprotno		6			6	
Sv. Tomaž		5			5	
Rantovše		3			3	
Zgornja Luša		6			6	
Mlaka		5			5	
Podmlaka z Jarčjim brdom		4			4	
Črnovec	1			1		
Rovt		8			8	
Ravne (Sv. Lenart)		4			4	
Območje Raven		4			4	
Rastovke		3			3	
Dragobaček		3			3	
Stirpnik		3			3	
Spodnja Luša		4			4	
Območje Luše		12			12	
Bukovica		7			7	
Ševlje		4			4	
Skupaj		1 + 81 enot = 83 hub			1 + 81 enot = 83 hub	
c) Selški urad						
Dolenja vas		13			13	
Topole		6			6	
Selca		18			18	
Stuđeno		10			10	
Smoleva		4			4	
Češnjica		9			9	
Dobroslica		2			2	
Ostri vrh		5			5	
Golica		6			6	
Penovnike		3			3	
Podlonk		2			2	
Škovine		3	3		3	3
Skupaj		81 enot = 81 hub 3 pustote			81 enot = 81 hub 3 pustote	
d) Rudenski urad						
Rudno		9			9	
Novak		2	2		2	2
Dražgoše pri Cerkvi		8			8	
Dražgoše na Pečeh		9			9	
Jelenšče		2			2	
Gorenje Lajše		4			4	
Dolenje Lajše		5			5	
Podblica		7			7	
Nemilje		5			5	
Log		2			2	
Kališe		7			7	
Jamnik		4			4	
Skupaj		64 enot = 64 hub 2 pustoti			64 enot = 64 hub 2 pustoti	
Celotna Selška dolina		2 + 294 enot = 298 hub 5 pustot			2 + 294 enot = 298 hub 5 pustot	

Analiza podatkov v tabeli omogoča marsikatero zaključke. Pogled na karto kaže, da je obravnavano naseljevanje zajelo le vzhodni del Selške doline, in sicer do črte Podlonk—Škovine—Smoleva—Ostri vrh. Kolonist je sledil naravni poti po dolini ob Selščici navzgor do tam, kjer se pri Škovinah dolina zapre. V dolini je postavil nekaj večjih naselij, kot npr. Dolenjo vas, pa Selca, kjer je zemljiški gospod vključil v hubno ureditev tudi ondotno staroslovansko prebivalstvo. V hribovitem zaledju doline pa so zrasli le manjši zaselki. Kolonizacijsko delo ni bilo lahko, kar nakazujejo med drugim tudi krajevna in zemljiščna imena, ki pričajo, da so se razprostirali nekoč obsežni gozdovi na ozemlju, kjer so danes posejane prijazne naselbine in rodovitne njive.

Zemljo so kultivirali v družbi, na kar kaže poljska razdelitev; parcele, ki pripadajo v posameznih naseljih posameznim gospodarskim enotam, so namreč urejene na kolektivni način — se pravi, vsak grunt ima pripadajoče njive v različnih kompleksih, ki pa sestavljajo v vsakem naselju povsem zaključeno celoto. Kot primer navajam Selca. Tam je bilo ob načrtni kolonizaciji 18 gruntov. Po situaciji 1825 je bilo med vasjo in Soro pet večjih kompleksov polja, kjer so imeli 1825 svoje deleže izključno gruntarji iz Selc. Vsak kompleks je bil v splošnem dokaj enakomerno razdeljen na 18 prog, kjer je imel nekoč vsak gruntar svoj delež. Ustreden kolektiv je torej naselje ustanovil istočasno kot zaključena enota. Primerjava podatkov iz 1291 s tistimi iz 1318 kaže, da se v teh desetletjih slika ni povsem nič spremenila — z drugimi besedami — kolonizacija je bila tod povsem zaključena vsaj do 1291, in to tako temeljito, da naletimo v teh letih le na povsem osamljene pustote, tj. na kmetije, ki niso bile nastanjene. Sicer pa je praviloma vsak podložnik užival po eno hubo, le tu pa tam naletimo na primere, da je posameznik užival po dve hubi skupaj. Krajevna imena, pa tudi drobne zemljiščne označbe dokazujejo, da je bil naselnik vzhodnega dela Selške doline slovenskega porekla, tako oni, ki se je tod nastanil v zadnjih stoletjih predfreisinške dobe, kakor tudi tisti, ki ga je sem napotil zemljiški gospod.

IV. V času, ko je bila zaključena srednjeveška kolonizacija vzhodnega dela Selške doline, je prišlo v zahodnem delu do novega kolonizacijskega delovanja; ondi je zrasla v nekaj desetletjih vrsta naselij na tleh, ki jih je dotlej pokrival več ali manj sam gozd. Naseljevanje v tem tako imenovanem **soriškem območju** je moč zasledovati od osemdesetih let 13. stol. dalje. Vsekakor je bil tam že 1286 urejen poseben urad, ki ga omenjata oba urbarja 1291 in 1318. Na osnovi teh dveh urbarjev in s pritegnitvijo urbarja iz 1501 moremo do neke mere rekonstruirati potek soriške kolonizacije, ki je bila usmerjena od zahoda proti vzhodu. Do 1291 je bilo na tem ozemlju vsega 21 hub, od katerih je bila ena prav tedaj na novo ustanovljena. Vse te kmetije pripisuje urbar iz 1291 ozemlju z imenom Zevritz (Sorica). Ker Sorica sama po rekonstrukciji nikoli ni imela toliko gruntov, moremo sklepati, da je bilo s tem imenom tedaj poimenovano takrat poseljeno soriško ozemlje. Po vsej verjetnosti je bila tedaj v celoti poseljena sama Sorica, ki izkazuje v vseh kasnejših urbarjih po 15 kmetij, vendar priča poljska razdelitev, da tudi ta vas ni bila vsa istočasno naseljena. Kazno je, da je bila prva kolonizacija iz 1283 usmerjena v Spodnjo Sorico, ki izkazuje po rekonstrukciji iz 1825 sedem gruntov. Vsak od njih je imel 1825 svoje polje v lepi progi, njihova poslopja pa leže v rahlem loku sredi prog. Razdelitev kaže na neko skupnost pri kolonizaciji z obliko prog, ki je navadno v tako visokih legah na naših tleh sicer ne najdemo. Proge, ki imajo spočetka smer sever—jug, se vse bolj obračajo, ker so spodaj dosti bolj široke. Nato naletimo na drugo

skupino treh gruntov. Tudi tu so poslopja v neposredni bližini sredi prog. Njihove proge, ki se navezujejo na prejšnje, imajo vse bolj smer vzhod—zahod. Grunti v Zgornji Sorici nimajo več take razdelitve. Poslopja so dosti bolj razmetana, polja pa imajo obliko odprtih celkov. Rekonstrukcija se precej sklada z ustnim izročilom, po katerem naj bi prišlo v začetku v Sorico (tj. na prostor, kjer je danes Spodnja Sorica) le osem ljudi, in to brez družin. Na Gosarjevem biglenu naj bi se zbrali na lipi, da preizkusijo veter. Veter jim je bil po godu, nakar so lipo posekali, obžagali in iz nje napravili mizo. Po tradiciji naj bi stari ljudje menda to mizo še videli. Nato so pričeli obdelovati zemljo in šele kasneje naj bi sem pripeljali tudi družine.

S Sorice se je v naslednjih letih kolonizacija nadaljevala proti vzhodu. in sicer povsem etapno. Leta 1310 sta zrastle dve hubi, 1316 pet njih, 1319 spet štiri. V celoti se je dvignilo število hub na soriškem ozemlju od 21 v letu 1291 na 56 ob končani kolonizaciji. Razpored teh hub moremo točno ugotoviti šele na podlagi urbarja iz 1501, ki navaja kmetije v tem zaporedju:

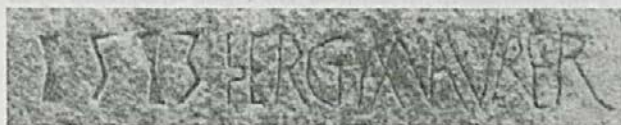
Sorica	15 hub	Zabrdo	3 hube
Dolina	2 hubi	Torka	2 hubi
Spodnje Danje	10 hub	Ravne	4 hube
Zgornje Danje	4 hube	Prtovč	4 hube
Trojar	2 hubi		

Zunaj soriškega urada pa je soriška kolonizacija zajela še del Podlonka (4 hube), ki je bil deloma naseljen že prej v smeri od vzhoda, in Zali log (6 hub) — edino soriško naselje v sami dolini, kamor so se preselili kolonisti iz Grobelj, ki so kmalu po ustanovitvi propadle. Ker pozna poljska razdelitev na celotnem soriškem ozemlju samo kolektivni sistem, moremo tudi iz tega dejstva sklepati, da je bila soriška kolonizacija v celoti zaključena že kmalu po letu 1318. Na celotnem loškem ozemlju namreč ni dokazov, da bi zemljiško gospodarstvo še v 15. stol. razdeljevalo podložnikom zemljo po kolektivnem sistemu.

O poreklu Soričanov jasno govorita urbarja iz 1501 in 1515. Po njunem tekstu je freisinški škof presadil na to ozemlje, ki ga je bilo treba šele pridobiti kulturi, prebivalstvo iz območja Innichena, kjer je imela freisinška škofija svojo posest. Značilno je, da tirolski kolonisti niso z delom nadaljevali tam, kjer so nehali njihovi slovenski sovrstniki, marveč so se naseljevali od Sorice proti vzhodu — pač pod vplivom svojih sorojakov, ki so se nekaj desetletij prej naselili v neposrednem sosedstvu zahodno od tod — na nemškourutarskem ozemlju, kjer je imel svojo posest oglejski patriarh. Spomin na prvotno domovino soriških kolonistov je ostal med ondotnim prebivalstvom živ dolga stoletja. Saj je odhajalo do polpretekle dobe na vsaka tri leta odposlanstvo v Innichen na božjo pot, kjer so ondotni cerkvi izročali darilo, ki naj jih zaščiti pred mrčesom (Käfergeld). V gorskem svetu, odmaknjenem od prometa, so soriški Tirolci skozi stoletja ohranili svoj jezik. V Spodnjih Danjah zna prebivalstvo še danes govoriti poleg slovenščine neko težko razumljivo nemščino. Na njihovo poreklo kažejo zlasti priimki, kot Kemperle, Jenšterle, Gortner, Haberle ipd. pa številna zemljiščna imena, saj ima vsaka še tako majhna parcela svoje ime, a le redka med njimi zvene po slovenski, če ne upoštevamo prvotno narodnostno mešanega Podlonka in pa Zalega loga v dolini, kjer je bila asimilacija spričo živahnejšega prometa hitrejša.

Ob zaključku srednjeveške agrarne kolonizacije je torej štela celotna Selška dolina 354 obdelanih hub. Po 1160 se je torej v manj kot dvesto letih število hub na Selškem več kot početrilo.

V. Ko je bila proti sredi 14. stol. zaključena velika načrtna kolonizacija po loškem ozemlju, je ostalo nenaseljeno le še zelo odmaknjeno in neugodno ležeče hribovito ozemlje, od katerega si zemljiški gospod skoraj ni mogel obetati večjih donosov, ki bi jih moglo nuditi obdelovanje zemlje. Toda podjetni duh kolonizatorja je našel v tej situaciji novo gospodarsko torišče. Na ozemlju, kjer se kmetско naseljevanje ni obneslo, kot dokazujejo že do 1291 propadle hube v Skovinah, je do srede 14. stol. zrastle izrazito novo gospodarsko središče — **Železniki**, ki ga je poklicalo v svet železarstvo.

Napis iz leta 1513 nad oknom na zadnji strani Opalte v Železnikih

Foto France Planina

Za železarstvo so bili dani ugodni naravni pogoji, ki so bili dotlej le primitivno izrabljeni, na kar kaže tudi krajevno ime Rudno, ki ga srečamo v virih že 1291. V to območje je poklical zemljiški gospod podjetne Furlane z očitnim namenom, da uvedejo na tleh loškega gospostva naprednejši način pridobivanja železa.

Prva listina, ki govori o teh vprašanjih, poteka iz 1354. Iz nje so nam znana imena takratnih železarjev — Jacomo, Barthlme Zschab, Muron Silvester, Monfiodin in njegov brat Jakob — ki nakazujejo njihovo romansko-furlansko poreklo. Na ta izvor kažejo tudi njihovi nasledniki iz 15. stol. (Niclas Jacomont, Peter Peer, Peter Pysin, Matija Piro, Casparin, Zanetti). Romanski vpliv je razviden tudi iz imen žebeljev (canali, ceseni, terni, tratti itd.), iz raznih tehničnih izrazov (klovže, fužina ipd.), pa iz imen za orodje in naprave (vigenjc, mazola, premičol itd.), enako tudi iz nazivov za razne oblike železa (čoveta, refudi, repiki, terzella). Tudi kmetско sosedstvo je dobro poznalo poreklo železnikarskih fužinarjev. Še nedavno so rabili sosednji slovenski hribovci za Železnike izraz Lahovše, medtem ko je bilo pri Soričanih v rabi ime Ka Bolchen (Walchen).

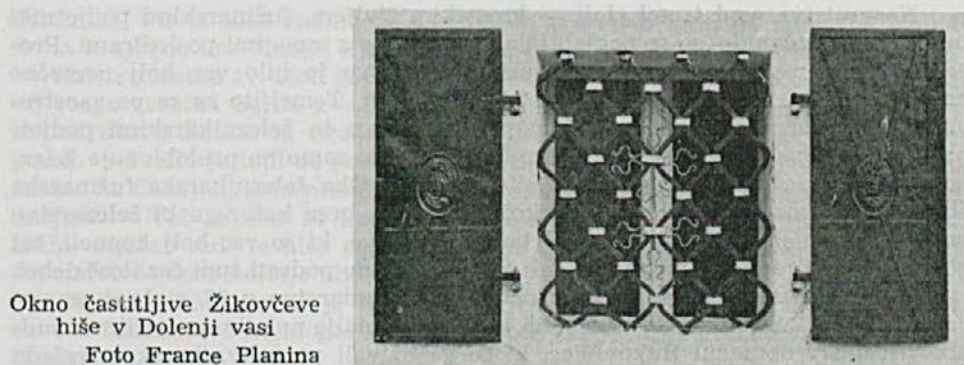
Listinski tekst (1354) ugotavlja, da so naštetih železarji gospostvu zvesto služili. Zato škof podeljuje in potrjuje njim in njihovim dedičem pet kovačnic, da delajo tam železo s pravicami, ki so jih že dotlej imeli. Iz teksta je torej razvidno, da furlanski železarji niso prišli v Selško dolino šele 1354, pač pa so morali biti tod že določen čas, v katerem se je mogel škof prepričati o njihovi zvestobi. Listina govori le o kovačnicah, nič pa ne izvemo o rudarjih, ne o talilnih pečeh. Mogoče so bili tudi ti Furlani spočetka navezani na dobavo železa, ki so ga še takrat pridobivali freisinški podložni kmetje s taljenjem v vetrnih pečeh. Vendar je že tedaj ta način pridobivanja brezdvomno nazadoval, saj so morale železnikarske kovačnice nujno težiti za tem, da čimprej postavijo ob svojih obratih tudi sodobno urejene talilne peči, ki jim je mehove gonila voda. Povečane talilne peči so dajale mase (volke), ki jih ni bilo več mogoče ročno obravnavati. Zato so podjetniki morali preiti na velika kladiva (vodne norce) na vodni pogon, ki so zmogla deliti velikega volka v manjše mase. Podjetni duh selških železarjev se pa tudi pri tem razvoju ni zaustavil. Kaj kmalu je strnil talilne peči in kladiva pod eno streho in tako utemeljil obrat z nazivom fužina.

Skoro ni dvoma, da je namreč treba dve od 1396 v mejah loškega gospodstva omenjenih fužin postaviti v Železnike. Povsem dokazano pa sta bili tod dve fužini vsaj 1426. Ob tako živahnem fužinarskem razmahu se je seveda vse bolj uveljavljala delitev dela. Medtem ko so bile v zgodnji fazi oblikovane majhne rudarske tovarišije, v okviru katerih so si rudarji in kovači menjavali vloge, je fužinski obrat postavil določene meje. Mimo fužinskih delavcev, med katerimi je bilo po vsej priliki tudi nekaj nemškega življa, na kar kaže dialekt, ki spominja na govor v Trziču in Kropi, postajajo vse številnejši poklicni rudarji, ki niso več kopali rude samo na površju. S taljenjem so se ukvarjali bolj in bolj poklicni talilci. Rastoči obrati so postavljali vedno večje zahteve strokovno izvežbanim kovačem. Za dobavo vse večjih količin oglja so bili potrebni številni drvarji in oglarji. Pri tem so sodelovali zlasti kmetje v naselbinah v območju prostrane Jelovice, ki je bila z obsežnimi gozdovi neizčrpen vir za oglarstvo.

Navzlic močno razviti delitvi dela pa je bil v rokah fužinarjev celoten proces: v plavžih so topili rudo in pridobivali težke železne mase, ki so jih fužinska kladiva oblikovala v cagle; v cajnaricah so izdelovali šibike, ki so jih fužinarji in žebljarski podjetniki dajali dalje prekovati v žeblje. Žeblje so izdelovali v kovačnicah, imenovanih vigenjci. V vsakem vigenjcu je bilo več ognjišč (ješ), kjer so kot gorivo uporabljali oglje, ki so ga razpihovali mehovi na vodni pogon. Okrog ješe je bilo več hrastovih panjev z nakovali. Vsaka ješa je imela skupen ogenj za vse kovače.

Iz delovnega tovarištva prvih poklicnih topilcev se je sčasoma razvilo fužinarsko deležništvo. Pojav deležništva je narekovala živa potreba. Že sama proizvodnja je zahtevala, da so si bili mojstri čim bolj vzajemni. Vse bolj razvijajoči se obrati so pa terjali znatna denarna sredstva, ki jih je posameznik težko sam premogel. Potreba po kapitalu je sčasoma odpirala vrata v to družbo domačim in tujim petičnim trgovcem, s čimer je prevladujoči romanski fužinarski element polagoma začel stopati v ozadje. Tako srečamo leta 1501 v Zgornjih Železnikih fužinarje z naslednjimi imeni: Peter Peer, Joraj, Spindler, Matija Janezov sin, Lovre Amota, Peter Pyrin; v Spodnjih Železnikih so omenjeni fužinarji Jakob Andreasch, Jerne Andreasch, Matija Piro, Janž Casparin, Gabrijel in Tone ter Andrej Stersenn.

Na ozemlju, ki se ob sistematični kolonizaciji ni obneslo, se je torej osredotočil in se vse močneje razvijal precej privilegiran fužinarski živelj, ki je za dolga stoletja dajal pečat ondotni pokrajini. S fužinarstvom je zaživela tudi prometna povezava čez Selško dolino z zahodom. Iz Selške doline je vodila pot

Okno častitljive Žikovčeve
hiše v Dolenji vasi
Foto France Planina

čez Sorico na Petrovo brdo; v dolino Bače je bila usmerjena tudi zveza preko Bohinja. V dolini Bače je bilo razpotje: od čedajske ceste se je namreč odcepila pot ob Soči navzdol proti Gorici in Brdom. Na živahen promet v tej smeri kaže mitnica v Koritnici. Iz Železnikov so pa tovorili železo in železne izdelke tudi v Škofjo Loko oziroma dalje na Reko.

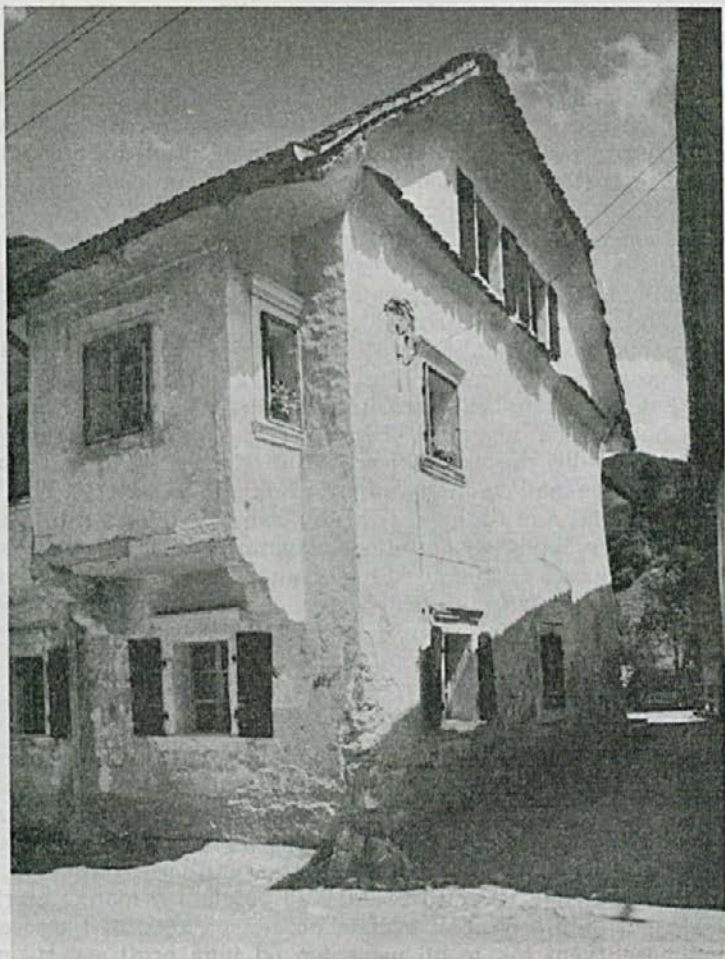
VI. Istočasno sta bila v selškem podeželju razvita kmetijska **obrt** in **trgovina**. Sredi 15. stol. so kmetje trgovali deloma s predmeti, ki so jih sami pridelovali oziroma izdelovali (prašiči, prekajena slanina, kože), pa tudi z blagom, do katerega so mogli kmetje priti le z zamenjavo oziroma nakupom (železo, olje, vino). Kmetje se torej niso ukvarjali samo z drobno trgovino v svojem območju, marveč so na lastni račun kupčevali tudi z zunanjim svetom. Prilike za tako trgovanje je bilo na pretek. Saj je jasno, da se tlačan-tovornik ni vračal iz tujine na svoj dom prazen, marveč je znal pritovoriti raznovrstno blago na svoj račun.

Živahna podeželska obrt in trgovina sta vzbujala veliko nevoljo pri Ločanih, ki so težili po obrtnem in trgovskem monopolu. Tako je prišlo do ostrih sporov, ki so se vlekli skozi stoletja. Posebej so se meščani obregali nad kovači, zlasti pa nad čevljarji, češ da premore že skoraj vsaka vas po enega, ponekod tudi po dva čevljarja, čeprav je v cehovskih pravilih določeno, naj vsa kovaška in čevljarska dela za celotno loško ozemlje opravljajo le v loške cehe organizirani mestni obrtniki.

Razvoj je šel seveda svojo pot. Na eni strani so bili loški obrtniki, ki so se izživljali v svojih zahtevah po obrtnem in trgovskem monopolu, na drugi strani so v Železnikih živeli življenje fužinarji in njihovi obrati, v podeželju pa je bil močan kmetijski živelj, ki sta mu bili razen kmetijstva važen vir dohodkov obrt in podeželska trgovina. Vsa ta stremljenja je bilo torej nemogoče spraviti v sklad in zato so bila na dnevnem redu huda trenja med temi sloji, ki so se vlekla skozi stoletja. Ločani so morali polagoma začeti popuščati — seveda le korak za korakom. Proti koncu 15. stol. so npr. že dovolili, da bi v vsej Selški dolini kmetje mogli imeti v Sorici svojega kovača, ki bi se pa ne smel baviti z žebjarstvom. Kmalu nato so kmetje uspeli, da so meščani bili sporazumni, da bi smeli imeti kovača tudi v Selcih. Podobno se je zakonito s privoljenjem meščanov razvijala v podeželju tudi čevljarska obrt. Leta 1499 so Ločani npr. privolili, da bi mogla delati na Selškem dva čevljarja (v Selcih in Sorici), kar je pa bilo mnogo premalo glede na potrebe kmetijskega življa. Ob taki ozkosti loških cehovcev so bili seveda spori na dnevnem redu, saj je podeželska obrt navzlic vsem ugovorom še dalje cvetela, prav tako pa so se kmetje še vnaprej bavili tudi s podeželsko trgovino.

Nasprotstva med tremi sloji — kmetiskim življem, fužinarskimi podjetniki in loškimi meščani — so se poglobljala v teku časa z mnogimi posledicami. Procesa ni bilo moč zaustaviti. Cehovsko meščanstvo je bilo vse bolj nemočno nasproti fužinarskemu, pa tudi kmetiskemu življu. Temeljito so se pa zaostrovali spori med selškim podeželskim prebivalstvom in železnikarskimi podjetniki. Napredujoči fužinski obrati niso bili navezani samo na pridobivanje železne rude, marveč tudi na pogonsko silo — oglje. Oba železnikarska fužinarska obrata sta namreč porabila veliko količino oglja, brez katerega bi železarstvo povsem ohromelo. Tako se je začel boj za gozdove, ki so vse bolj kopneli, saj gotovo ni pretirana trditev, da so dali fužinarji letno podreti tudi čez tisoč debel.

Pomen gozdov je tem bolj naraščal, ker se rudarstvo v 16. stol. ni omejevalo samo na Železnike. Od tridesetih let 16. stol. dalje naletimo v virih na rudnik vitriola v območju Bukovščice, ki so ga uživali po železnikarskem zgledu

Pri Bargelnu v Železnikih

Foto arh. Tone Mlakar

deležniki. Vir iz 1568 rudnik še omenja, v kasnejših letih pa naletimo ondi le še na krajevno ime Knapi, kjer so bili naseljeni nasledniki nekdanjih rudarjev. — Viri iz začetka 17. stol. govorijo o fužini v Farjevem potoku. Podjetje se je že od vsega začetka borilo z velikimi težavami. Primanjkovalo je rude, ki so jo kopali okrog Žetine in Srednjega brda in jo prevažali ob Blegošu v Farjev potok. — Prišlo je tudi do poskusa, da bi tik pred nosom Železnikarjev postavili fužino na Češnjici, toda poskus je spodletel spriču protestov železnikarskih fužinarjev. — Več uspeha so imeli fužinarji na Poljanskem, kjer je zrasla vrsta fužin, vendar tudi te niso pognale trdnih korenin. Od vseh teh podjetij se je fužinarstvo skozi stoletja obdržalo samo v Železnikih.

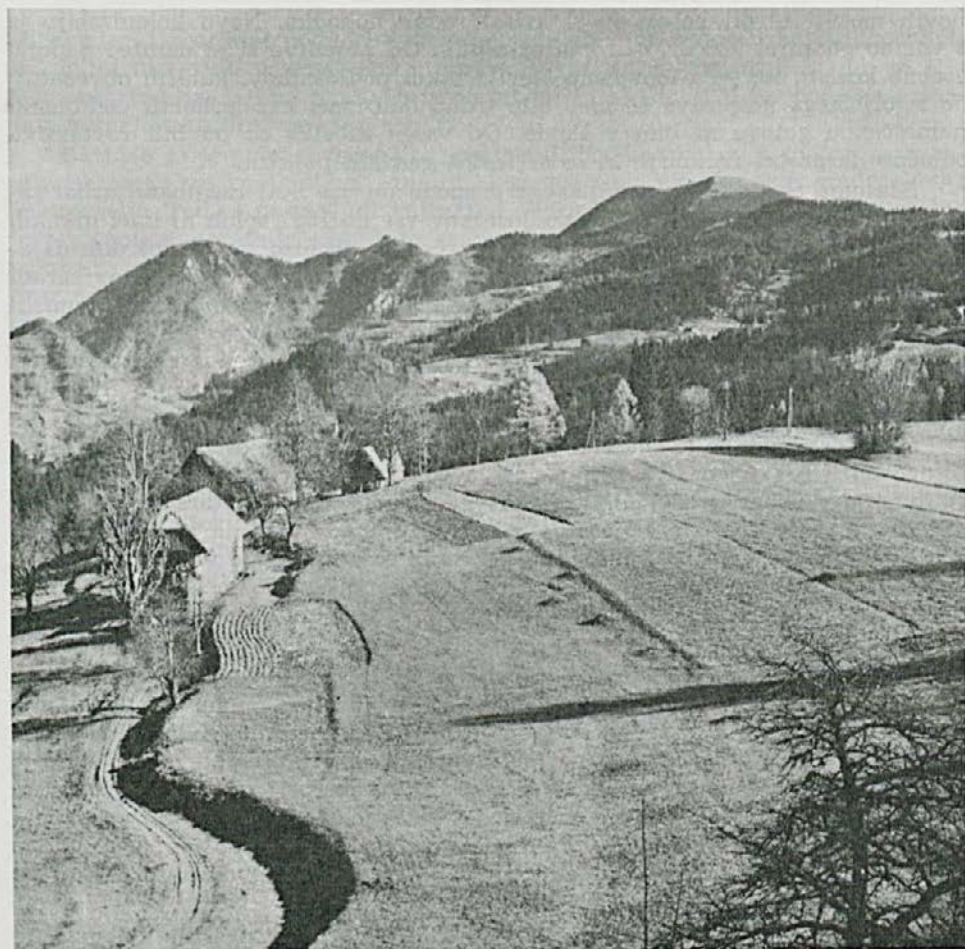
Razmah fužinarstva je temeljito skrčil obsežne gozdove, brez katerih bi seveda fužinarstvo ne moglo sploh obstajati, saj je oglje predstavljalo pogonsko osnovo.

Da je bila komplikacija še večja, se je v konflikt vmešal tudi deželni knez, ki je hotel dobiti čim več pravic nad vso deželo in se je v tem smislu hotel polastiti tudi regala nad rudami in fužinami. V smislu te tendence je deželni knez že proti koncu 15. stol. postavil v nižjeavstrijskih deželah lastnega rudarskega sodnika, ki naj rešuje s fužinarji mimo gospostev razna rudarska vprašanja. Tako je prišlo že proti koncu 15. stol. do vrste trenj, zlasti na območju že sicer majave freisinške posesti v Besnici, od koder so silili na loško ozemlje sosednji Kroparji; le-ti so se hoteli okoriščati s stališčem deželnega kneza, po katerem pripada njemu vsa ruda v dednih deželah. Tako so kopali železno rudo globoko na ozemlju loškega gospodstva, spričo česar je prišlo do dejanskega obračunavanja med njimi in freisinškimi. Ti pojavi so predstavljali resen uvod v spor, ki je bil v 16. stol. stalno na dnevnem redu.

Tedaj je namreč deželni knez vse bolj uresničeval svoj načrt, da namreč postane edini gospodar nad rudami in v končni posledici tudi nad visokimi gozdovi, brez katerih rudarstvo zaradi pogonske sile ni moglo živeti. Ker freisinški škof ni hotel zlepa odstopiti od svojih starih pravic, je prišlo med obema strankama do hudih prepиров, ki so trajali skozi stoletja. V težnji, da se deželnoknežje pravice nad rudarstvom in visokimi gozdovi še bolj utrdi, je deželni knez 1575 izdal nov rudniški (Karlov) red. V skladu z njim so bili fužinarji in pri rudarstvu zaposleni podrejeni višjemu rudniškemu sodniku kot zastopniku deželnega kneza. Višjemu rudniškemu sodniku je po tem redu pripadala prva instanca razen za malefična dejanja, ki so ostala še vedno kompetenca deželskega sodnika (tj. freisinškega škofa). Freisinški škof je polagoma začel popuščati. Leta 1588 je izrecno priznal deželnemu knezu pravico do vsega, kar je bilo v neposredni povezavi z rudarstvom. V naslednjih letih se je vez med loškim gospodstvom in fužinarskim življenjem še bolj rahljala.

VII. V strahu, da se ne bi gospodstvu izmuznilo dotlej nenaseljeno, z velikimi gozdovi poraslo ozemlje zahodne polovice Selške doline, je prišlo do velikega, **novega naseljevanja** po prostranem ozemlju in to najprej v skrajnem zahodnem delu porečja Poljanske Sore, kjer je zrasla proti sredi 16. stol. posebna upravna enota — osliška župa. V to enoto so bili spočetka vključeni tudi rovti, ki so jih kultivirali na selški strani. Ondotni rovtarji so potekali v manjši meri s sosednjega poljanskega ozemlja, v dosti večjem obsegu pa so silili tja sosednji Tolminci. Glavni naselitveni tok je bil usmerjen od juga proti severu, manjši pa je potekal od nemškorutarske smeri. Róvtarji so bili v glavnem slovenskega rodu. (Zgrešeno je torej naziranje pisatelja Ivana Tavčarja, ki postavlja v Visoški kroniki na davška tla nemške naselnike). Na delen odklon naletimo le v Podporeznu, kjer kaže govorica na nekdanjo povezavo z bližnjim nemškorutarskim ozemljem; v razliko z Davčarji namreč izgovarja ondotno prebivalstvo č, ž in š kot c, z in s, kar je značilno za Nemškorutarje. Na to poreklo kažejo tudi nekatera domača imena, kot Plašajter, Majdlc, Pahman; pač pa je razvidno iz seznama ondotnih zemljiščnih imen, ki so v ogromni večini trdno slovenska, da je bil v času naseljevanja ondotni živelj z razliko s Soričani že močno sloveniziran.

Istočasno je prišlo do slovenskega rovtarskega naseljevanja tudi v Martinjvrhu, ki je ostal skozi ves srednji vek nenaseljen. Med najstarejše ondotne rovtve spada Megušnica. Urbarialni podatki nakazujejo, da so se rovtarji po Martinjvrhu naseljevali od vzhoda proti zahodu — torej povsem neodvisno od davških naselnikov. Med davške in martinjvrške rovtarje so se pa s selške strani vrinili naselniki Osojnika, Potoka in Zale, ki so se tja vsaj deloma naselili v zvezi

Na jezeru v Davči

Foto arh. Tone Mlakar

s fužinarstvom. Upravno so jih podredili brez točnejše razmejitve deloma davški župi, deloma pa selški, kamor je spadal ves Martinjvrh.

Rovtarska kolonizacija se je bistveno ločila od srednjeveške. Medtem ko je srednjeveško naseljevanje načrtno vodilo zemljiško gospodarstvo, je rovtarsko kolonizacijo narekovala pobuda posameznikov, ki so več ali manj na lastno pest krčili gozdove in kultivirali zemljo. Način takega naseljevanja se očituje v razdelitvi zemljišč. V razliko s tako pestro poljsko razdelitvijo, ki jo srečamo na ozemlju srednjeveške kolonizacije, je najti na vsem obsežnem teritoriju rovtarske kolonizacije izključno le samotne kmetije in njih aglomeracije. Vsaka domačija ima svojo celotno zemljiško posest povsem zaokroženo.

Do rovtarske kolonizacije so imeli pristojni faktorji kaj različen odnos. Zemljiški gospod poselitvi obsežnih gozdnih kompleksov ni mogel nasprotovati, čeprav ga je vznemirjalo npr. poročilo komisije (1585), ki se je pritoževala, da so opustošeni najlepši gozdovi; gospod si je namreč obetal, da bo z nastajanjem

novih naselij utrdil posest in si zvišal redne dohodke. Novo kolonizacijo je z vnemo podpiral kaščar, oziroma oskrbnik. Od poselitve si je namreč nadejal osebne koristi, saj je s tem raslo število takih podložnikov, katerih obveznosti do zemljiškega gospodstva še niso bile trdno določene, kar loškemu vodilnemu nameščencu gotovo ni bilo v škodo. Od vsega začetka so pa bili rovtarstvu odločno nasprotni fužinarji, ki so se lastili gozdnih površin.

Sčasoma se je odnos zemljiškega gospoda do vse bolj razgibane urbarizacije začel spreminjati. Od novih podložnikov vse do 1561 sploh ni imel nikakih dohodkov, ker so se rovtarji izčrpavali s krčenjem in niso zmogli nikakih dajatev, pa tudi sicer so zemljiškemu gospodu dohodki od novih kolonistov zaradi neurejenosti le polagoma dotekali. Spricho takega položaja se je škof zamislil ob poročilih, po katerih naj bi bili celi hribi povsem opustošeni, nekdanji najlepši gozdovi pa uničeni v taki meri, da na nje ni bilo več vredno paziti. Tako je škof npr. 1560 naročil oskrbniku, naj svetuje, kako naj bi napravili konec pustošenjem.

Loški oskrbnik se je znašel v križnem ognju. Glede na osebne koristi je bil gotovo blizu rovtarjem. Komisija se je zavedala, da oskrbnik spricho nerednega vpisovanja v urbar iz sebičnih razlogov ne nastopa proti rovtarstvu. Očitki so padali tudi s škofove strani, češ da oskrbnik premalo pazi na rovtarje, ki delajo škodo po gozdovih; v bodoče naj oskrbnik sploh prepove vsako pustošenje. Stališče zemljiškega gospoda se je tu pa tam še bolj zaostriло. Tako se je npr. 1602 znašlo v loških zapisih 15 novih rovtarjev, ki se na prepovedi niso ozirali.

Še hujših napadov je bil oskrbnik seveda deležen s fužinarske strani. Verjetno ni bila brez osnove fužinarska pritožba iz 1568, češ da jim oskrbnik prepoveduje žgati oglje, da je pa razglasil, naj pridejo k njemu po dovoljenje tisti, ki hočejo napraviti rovte. Podobne pritožbe so se vrstile tudi v naslednjih letih. V začetku 17. stol. so fužinarji nastopili z ostrejšimi zahtevami. Rovte je treba uničiti, hiše pa požgati. Seveda s takim stališčem pri zemljiškem gospodstvu niso mogli uspeti. Če je zemljiški gospod z žalostjo gledal, kako mu propadajo obsežni gozdovi, je vendar laže prenašal rovtarje, ki so jih polagoma le vpisovali v urbar in so bili uvrščeni med podložnike z utrjenimi dolžnostmi, kot pa fužinarje, ki so bili gospodstvu v tem času le še v breme.

Rovtarska kolonizacija se pa ni ločila od srednjeveške načrtne kolonizacije samo po načinu naseljevanja, marveč tudi po socialnem diferenciranju. Medtem ko je srednjeveška kolonizacija ustvarjala izključno le same grunte, so ob rovtarskem naseljevanju nastajala mimo rovtov-gruntov v veliki meri tudi drobna posestva — kajže. Kajžarstvo ob tem naseljevanju ni bilo nov pojav. Na kajžarstvo naletimo po loškem ozemlju že od 15. stoletja dalje. Spočetka številčno sicer zelo skromni kajžarji so se naseljevali na gmajnarskih zemljiščih, in sicer na ozemlju, kjer je bila gruntarska kolonizacija zaključena. Da je bilo kajžarstvo že zgodaj razmeroma močno razvito v fužinarskih Železnikih, moremo pač predpostavljati, čeprav iz virov ne najdemo ustreznih podatkov. Najstarejši vpogled v številčno stanje kajžarjev in njihovo razporeditev po loškem ozemlju dajejo urbarji iz konca 15. in začetka 16. stoletja. Sledeč podatkom urbarja iz 1501, ki pa pušča ob strani kajžarski živelj v Železnikih, je bilo tedaj po vsej Selški dolini komaj 17 kajžarjev. Na enega naletimo v stirniški župi, štiri njih je najti v posameznih naselbinah po selški župi, vseh drugih 12 kajžarjev je bilo pa naseljenih v soriški upravni enoti. Priimki soriških kajžarjev izdajajo njihov obrtniški poklic; med njimi naletimo namreč dvakrat na ime Šmid, dvakrat na Zimerman, trikrat na Schuester, enkrat na Webar in enkrat na

Schneyder. Urbarialni podatki nakazujejo, da so se najstarejši kajžarji po Selški dolini ukvarjali prvenstveno z obrtjo. V razliko z gruntarji, ki jim je bila primarna zemlja, je bila pri kajžarstvu izhodišče kajža, ki ji je spočetka pripadala komaj kaka drobna krpa zemlje.

Do 1630 se je položaj temeljito spremenil. Kajžarstvo se je močno razmahnilo ne samo po rovtarskem ozemlju, marveč tudi na območju srednjeveške kolonizacije. Tod so postavljali kajžarska poslopja praviloma zunaj gruntarskih jeder; znotraj prvotnih naselij so se mogle razviti le posamezne kajže, ki so izjemoma zrasle na propadlih gruntih. Navadno so kajžarji postavljali poslopja brez pravega reda ob obstoječih naselbinah in to v največji meri na srenjskem svetu ob robovih gruntarskega polja. Brez ozira na rovtarske domačije so kajže na Selškem okrog 1630 zajemale več kot tretjino vseh kmetijskih gospodarskih enot (36,15 %). Ob pritegnitvi rovtarjev se ta odstotek še bolj dvigne.

Kajžarstvo v rovtarskem območju je v največji meri temeljilo na obdelavi zemlje, ki so jo mnogi rovtarji še naknadno pridobivali. Kajžarstvo v predelih srednjeveške kolonizacije pa se je od rovtarskega temeljito ločilo. Mnoga od prometa odmaknjena naselja niso premogla niti enega kajžarja, nasprotno pa so se zbirali številni prebivalci v prometnih in župnijskih središčih. Zato ni slučaj, da so dolinska naselja po Selškem kar po vrsti 1630 premogla več kajžarjev kot gruntarjev, tako Bukovica 8 kajžarjev : 7 gruntarjev, Ševlje s Knapi 13 : 4, Zali log 10 : 6, Česnjica 11 : 9; še večje število kajžarjev izkazujejo Selca (32 : 16) in Dolenja vas (23 : 13), čeprav moramo iz te vsote izdvojiti enega ali drugega kajžarja in ga dodeliti območju Martinjvrha. Na ta odstotek so nedvomno vplivali tudi fužinarski Železniki.

Le manjšemu delu kajžarjev na ozemlju srednjeveške kolonizacije je bila pomembnejši vir dohodkov zemlja. V to vrsto spadajo tisti redki posamezniki, ki so se okoristili z razpadajočimi starimi grunti. Ta pojav pa je bil v tem razdobju po Selškem dokaj izjemen. Sicer pa kajžarjem do zemlje ni bilo vedno lahko priti. Ščasoma so si kajžarji vendar znali razširiti spočetka borno zemljišče. Mnogi med njimi so pridobivali poljske površine z lazištvom, ki je bilo tedaj močno razširjeno tudi pri gruntarskem življu na starih kmetijah. Tu pa tam so si nekateri kajžarji že tedaj pomagali tudi ob delitvi skupne zemlje. V splošnem se je delitev najprej usmerjala na travniški svet (senožeti). Ta proces je bil po Selškem v glavnem končan do 1630, vendar so podložniki tu pa tam senožeti še tedaj skupno uživali. Delitev skupnih gozdnih površin tedaj še ni zajela večjih dimenzij, vendar naletimo na ta pojav že tedaj tudi ponekje celo v odmaknjenih naseljih (npr. v Bukovščici in Hudem lazu).

Sicer so se pa kajžarji na ozemlju srednjeveške kolonizacije prvenstveno ukvarjali z neagrarnimi gospodarskimi panogami. V fužinarskem območju so bili številni zlasti fužinarski delavci v neposredni proizvodnji, pa oglarji v bližnjih in oddaljenejših gozdovih. Zelo mnogo kajžarjev se je bavilo z obrtjo, kajti navzlic trdovratni cehovski okostenelosti se je obrt čedalje bolj razvijala. Monopolistične težnje loških meščanov so že v prvih desetletjih 17. stol. temeljito popuščale. Obrt se je na podeželju navzlic stoletnim prepovedim bujno razmahnila. Ščasoma je popuščanje šlo tako daleč, da so v cehovski organizacije pritegovali tudi podeželske mojstre. Podeželska obrt, ki se je v prejšnjih časih krepila le v stalnem boju z mestnimi cehi, se je vse bolj svobodno razvijala. Podeželski obrtniki so se deloma vključevali v cehe, zlasti oddaljenejših od mesta pa tudi ta vez ni bremenila. Mnogi kajžarji so se pa bavili tudi s podeželsko trgovino in tovarništvom. Med slednjimi so si mnogi s podjetnostjo ustva-

rili trdno gospodarsko podlago in prenekateri med njimi niso po imetju zaostajali za gruntarskim življenjem.

Vzporedno s kajžarji so se pojavili po Selškem že v 16. stol. tudi gostači. Leta 1590 najdemo posameznike v stirpniški (2), selški (3), rudenski (2) in soriški (2) župi; do 1637 je njih število naraslo na 29 (strmiška župa 8, stirpniška 5, selška 9, davška 7). Gostači so se preživljali predvsem z obrtjo, deloma mogoče tudi s trgovino, pa kot dninarji pri premožnejših kmetih.

VIII. Populacija v podeželju se je po 1630 vse bolj krepila in to manj na osnovi kmetijstva kot na temeljih podeželske obrti in trgovine. Prav posebno se je razvijalo platnarstvo, s katerim so se ukvarjali tako gruntarji kot kajžarji. Lan kot surovino za predenje so gojili tako rekoč povsod, pa so navzlic temu morali predivo v večini primerov še uvažati. Platnarstvo je bilo povsod razvito kot domača obrt, istočasno se je pa tkanje razvilo tudi na izrazito poklicni obrtni podlagi. Od 11 izdelovalcev kolovratov na ozemlju loškega gospostva je bilo kar 9 njih naseljenih v posameznih naselbinah po Selškem. Specifična obrt na Selškem je bilo sodarstvo; podatki iz srede 18. stol. kažejo, da je bila ta obrt osredotočena v železnikarskem območju (Rudno 4, Češnjica 1, Dražgoše na Pečeh 1, Kališe 1, Rovt 1, soriško ozemlje 5); odjemalci za sode so bili v glavnem pač tovarniki oziroma njihovi delodajalci. Na živahen promet kažejo gostilne, ki so bile večinoma v rokah gruntarskega življa. Prednjačila so Selca, kjer je bilo razporejenih kar 9 gostiln, sicer pa srečamo gostilne še na Praprotnem (1), v Dolenji vasi (1) in na Češnjici (3), pa v Sorici (2).

Med drugimi obrtmi je bilo v večjem številu zastopano le še mlinarstvo. Mlini so bili zelo različnih kapacitet. V osnovi so se delili na take, ki so lahko stalno delali, in take, ki so bili odvisni od vsakokratne količine vode. Številčno so seveda prednjačili mlini z nestalnim obratom. Stalni mlini so bili razporejeni ob Selščici in njenih večjih pritokih. Premogli so po 1—3 stalno obratujoča kolesa, razen tega pa še kako kolo v občasnem obratu. Velika večina mlinov pa je stala ob takšni vodi, ki ni mogla leto in dan goniti koles. Največ jih je premoglo komaj po eno kolo. Ti mlini na splošno niso bili obrtnega značaja, marveč so služili predvsem domačim potrebam in tistim najbližje okolice. V Sorici je npr. kar sedem gruntov premoglo lasten mlin, v Podlonku je imel celo vsak gruntar svoj mlin. V Davči, na Zalem logu in Prtovču srečamo pojav, da je mlin uporabljalo sosodstvo kot celota.

Mimo teh močnejše razvitih obrti naletimo po Selškem na vrsto drugih obrti, predvsem seveda takih, ki so bile najbolj potrebne za vsakdanje življenje. Z obrtjo so se zlasti ukvarjali gostači, ki so številčno presegali kajžarje-obrtnike.

Velik del podeželskega prebivalstva pa je našel trden zaslužek v povezavi s fužinarstvom v Železnikih kot tedanjem močnem obrtno-industrijskem središču.

Železne rude ni bilo na pretek, sicer so jo pa še vedno kopali na najrazličnejših koncih in krajih, tako v območju Jelovice pri Dražgošah, na ozemlju Jamniškega in Lajškega vrha, pod Ratitovcem, v Smolevi, za Lubnikom, pri Starem vrhu, pri Hotavljah, Veharšah, na Gostečem itd. Vsekakor je bilo glede dobave rude še vedno najpomembnejše območje Jelovice, saj je bilo npr. sredi 18. stoletja na Jamniku kar 9, v Dražgošah pri Cerkvi pa 6 rudarjev. Z iskanjem rude so se ukvarjali rudarji bodisi v službi fužinarjev, bodisi na lastno pest. Rudarji so izhajali iz vrst ondotnega kajžarskega oziroma bajtarskega prebivalstva; izjemoma je srečati med njimi tudi ženske. Pravico do uporabe rudniških nahajališč je podeljeval v imenu deželnega kneza višji rudniški sod-

nik. Te pravice je vpisoval v knjige podelilnic. V glavnem je šlo za rove in jaške, deloma tudi za perišča, ki so bila ponekod potrebna za pranje rude. V posameznih jamah je večkrat kopal rudo en sam rudar, vendar so bili številnejši primeri, da so rudo črpali v kompanijah, ki so jih sestavljali 2—3, redkeje 4 rudarji.

Ščasoma je postajala oskrba z domačo rudo vse težja. Stroški so rasli z dobavo rude, ker je bilo treba čedalje dalj hoditi ponjo, vrh tega pa ruda ni bila kvalitetna, saj je odpadlo na žlindro več kot dve tretjini rude. Tako je vse bolj pridobivalo na veljavi koroško železo, ki je bilo ne samo neprimerno bolj kvalitetno, marveč celo cenejše.

Letna produkcija domačega železa je bila zelo nestanovitna. Znašala je nekako 2500 do 4000 centov. Ker produkcija železa še daleč ni krila domačih potreb, so manjkajoče skušali nadomestiti z uvozom železa iz Koroške. Žal so ustrezni podatki na voljo šele od 1800 dalje. Iz njih je razbrati, da je šlo za velike količine, ki so npr. 1806 presegale celotno domačo produkcijo.

Podobno kot rudna nahajališča je višji rudniški sodnik oddajal tudi kopišča in to ne samo fužinarjem marveč do 1746 tudi raznim oglarjem. Kopiščem je pripadalo 3—5 oralov gozda. Podelilnica je veljala tako dolgo, dokler ni bil gozd izsekan, nakar je bilo treba za kopišče na novo prositi. Kopišča so se navadno držala starih mest. Oglje so spravljali v posebne shrambe, od koder so ga dostavljali fužinam. Kopišča so bila razširjena zlasti po Jelovici. — Z leti so se težave stopnjevale tudi pri dobavi oglja. Boj za gozdove se je nadaljeval, z njim pa stalni spori fužinarjev in oglarjev s sosednimi kmeti in lazniki, ki so še vnaprej silili v gozdove. Kako so se le-ti kaj malo ozirali na fužinarske zahteve, nakazujejo prepovedi glede napravljanja lazov; kajti le-te so se skozi desetletja, da stoletja ponavljale in so že s tem dokazovale svojo neučinkovitost. Še teže je bilo z dobavo oglja, odkar so bile ukinjene pravice fužinarjev do rezervatnih gozdov. V novih razmerah je prišlo do številnih prodaj kopišč, katerih cena je ščasoma silno narasla.

Med železnikarskimi delavci so bili pač najštevilnejši kovači, ki so se ukvarjali z žebjarstvom. Primerjava podatkov iz leta 1780 s tistimi iz 1807 kaže, da je navzlic padanju domače produkcije železa žebjarstvo močno narasčalo.

Istočasno se je močno razvijala podeželska trgovina. Sicer so se meščani še naprej borili proti kmetski trgovini in so na pritiske meščanov v 17. in 18. stoletju izšli razni patenti, ki so prepovedovali tako trgovanje, toda že samo obnavljanje patentov dokazuje, da je bil njihov učinek zelo dvomljiv. Podjetnejši podeželski trgovci se pri trgovanju niso omejevali samo na ožje sosodstvo, marveč so hodili po blago tudi na ozemlje zunaj loškega gospostva. Pri trgovanju gruntarji niso zaostajali za kajžarji. Zlasti je bilo razširjeno trgovanje s platnom, glede katerega je bilo loško ozemlje izrazito vodilno na vsem Kranjskem. Med trgovci s platnom srečamo ne samo velike založnike, marveč tudi mnoge nepismene kmete, ki so se pojavljali s platnom na sejnih po jadranskih primorskih mestih in celo v Italiji. Sicer so pa prevažali platno predvsem na tržaško in reško tržišče oziroma dalje v Videm.

Spričo opisanega gospodarskega razvoja se je do srede 18. stoletja vse bolj povečala družbena diferenciacija podeželskega prebivalstva, kot kaže naslednja tabela (h = huba, grunt, k = kajža, g = gostati), v katero so zajeti mimo podložnikov loškega gospostva tudi sicer razmeroma redko posejani tujim gospodom podrejeni posamezniki (naznačeni v oklepaju).

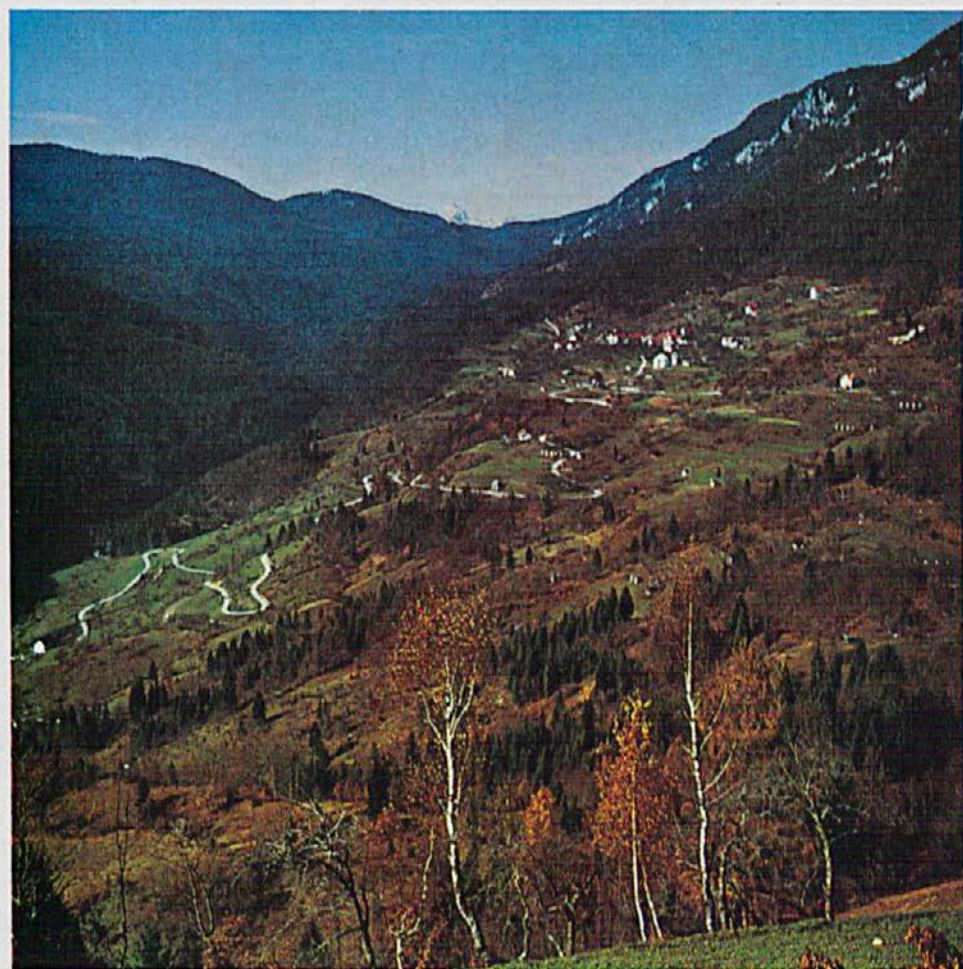
Zupa	2 hubi	1 1/2 h	1 1/4 h	1 huba	3/4 h	1/2 h	1/3 h	1/4 h	k	g
Strmiška		1	4	59		1	15		7 (5)	24
Stirpniška	2		3	53		4	67		1 (2)	62
Selška				95	1	13	100	2	6 (28)	100
Rudenska		1		63	1	1	45		9 (28)	51
Soriška				46			18		2 (12)	10
Davška				1		39	11		8 (4)	14
	2	2	7	317	2	58	256	2	33 (79)	261

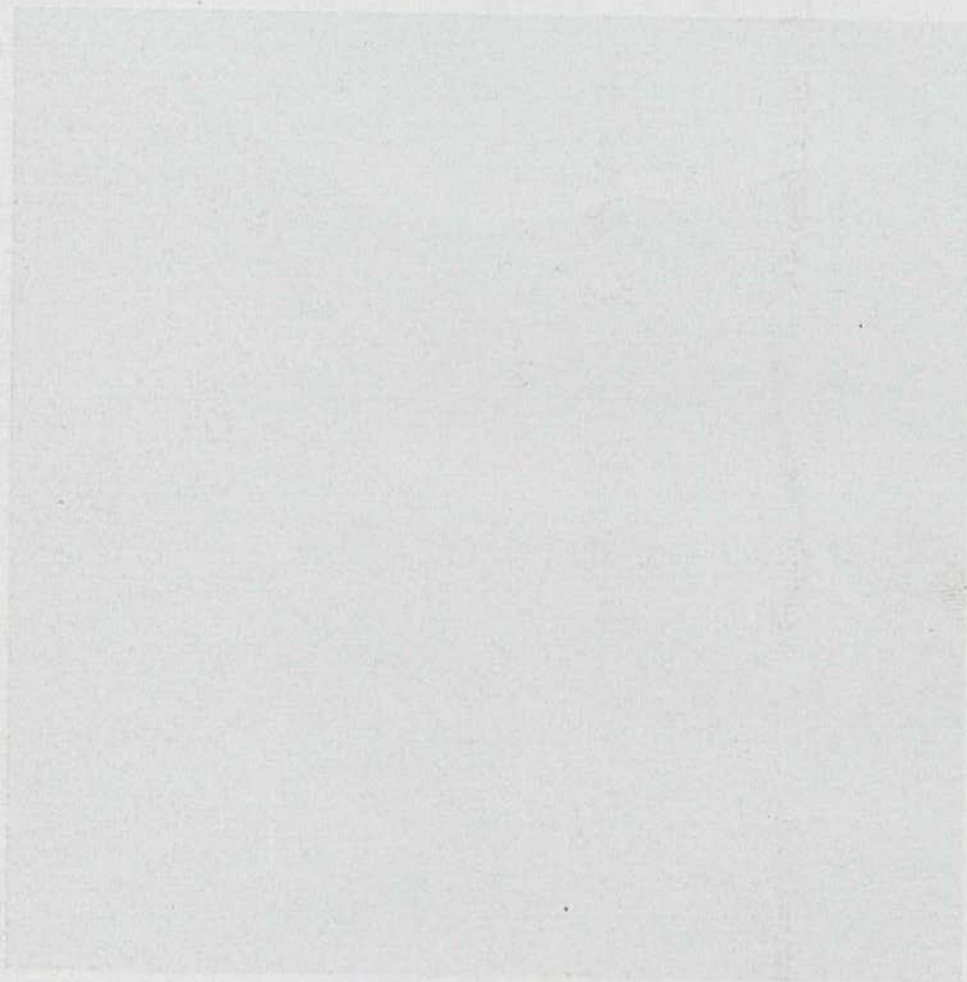
V tabeli je sicer izkazanih 10 kategorij, toda v bistvu gre za tri osnovne vrste: za grunte in kajže ter gostače. Med kajžarje sodijo v mejah loškega gospostva tudi tim. tretjinski grunti; iz virov je namreč razvidno, da gre pri teh kmetijah praviloma za kajže, ki so se sčasoma gospodarsko toliko dvignile, da jih je gospostvo uvrščalo v višjo kategorijo. Naslednja tabela vsebuje zgornje podatke v petih osnovnih enotah in to v poenostavljeni kategorizaciji (a — domačije v loškem gospostvu, b — domačije pod drugimi gospodi), na celotnem selškem ozemlju.

	nad 1 huba	1 huba	1/2 hube	Kajža	Gostači
Selška dolina a	11 (1,5 %)	317 (41,8 %)	60 (7,9 %)	291 (38,4 %)	261
b				79 (10,4 %)	

Na prvi pogled je razvidno, da je kajžarski živelj brez upoštevanja polovičnih gruntov prerasel gruntarskega (48,8 % : 43,3 %). Polovični grunti niso v zvezi s kakim drobljenjem starih hub, ki so se še vnaprej s prav redkimi izjemami držale v prvotnem številu. Njih pojav je marveč v zvezi z utrjevanjem rovtarskega življa, ki se je dvigal na stopnjo polgruntarjev. Sredi 18. stoletja se je torej po dolgih stoletjih težišče premaknilo na stran šibkejših gospodarskih enot.

Mnogo kajžarjev je bilo podložnih raznim cerkvenim ustanovam. Župni cerkvi v Selcih je bilo podrejenih v samem naselju 5 kajžarjev in 1 kovačija, na Češnjici 2 kajži in na Studenem 3 kajže. Podružnična cerkev v Dražgošah je imela v domači vasi 8 podložnih kajžarjev. Številni kajžarji so bili vključeni v imenje cerkve v Kališih (Kališe 2, Studeno 3, Češnjica 2, Rudno 4, Podlonk 2) in cerkvi na Jamniku (11 ondotnih kajžarjev). Tudi drugim podružnicam je pripadalo nekaj drobne posesti v naseljih, kjer so stale posamezne cerkve, tako pri Sv. Lenartu 1, pri Sv. Tomažu 1, pri Sv. Miklavžu 4, na Bukovščici 2, pri Sv. Mohorju 3, v Lajšah 3). Medtem ko župnija v Železnikih razen drobne posesti ni premogla nikakega imenja, je bil vikariat v Sorici bolj založen; v Sorici mu je bilo podložnih 8 kajžarjev, 5 nadaljnjih je bilo na Zalem logu in 4 v Davči. Tudi podružnica v Spodnjih Danjah ni bila brez imenj; na Zalem logu sta ji pripadali 2 kajži, po 1 kajža je pa bila vključena v njeno imenje v Spodnjih Danjah, Zabrdi, na Torki in Ravnem.

Dražgoše

Foto arh. Peter Pokorn

Sicer so pa bili kajžarji zlasti številni v prometno razgibanih dolinskih območjih, posebno v okolju starega župnijskega središča v Selcih (Selca 37:21, Dolenja vas 25:14, Česnjica 16:10) ter v območjih nekdanjih rudarskih središč (npr. Ševlje 22:4). V času tako izrazitega razvoja vse večje diferenciacije v podeželju pa je v številnih naseljih še vedno vladalo stanje iz časa ob končani sistematični kolonizaciji. Takih primerov najdemo seveda v glavnem v odmaknjenih hribovskih naseljih, kjer je kar četrtina njih spadala v to vrsto.

Prav posebno pa se je v zadnjih dobrih sto letih po 1630 razvilo gostaštvo, saj je srečati le posamezna naselja, kjer gostacev tedaj sploh ni bilo.

V drugi polovici 18. stoletja je prišlo do obsežnih delitev srenjskih površin. Delitve so se usmerjale mnogo bolj na gozdove kot na pašnike. Čeprav je oblast zelo pospeševala delitev, le-te niso bile sistematično izpeljane, kot kažejo v podrobnostih preučene razmere v Selški dolini na podlagi katastrskih podatkov iz 1825. V večini naselij tedaj sicer niso več poznali skupne posesti, toda na drugi strani niso bili prav nič izjemni primeri, kjer je bila skupna posest še zelo razvita, zlasti v naseljih pod Ratitovcem in v Davči ter Martinjvrhu, pa tudi v dolini sami. Pri tem je šlo predvsem za pašniške površine in to ne samo za tiste planinskega značaja, deloma tudi za gozd, v Podlonku in na Prtovču pa celo za senožeti. Skupni svet so deloma uživala posamezna naselja kot celota; v posameznih primerih je bil položaj kar zapleten. Tako je npr. imela katastrska občina Sv. Križ, ki je obsegala Podlonk, Prtovč, Škovine in Dobroslico, kot celota ok. 70 ha skupne paše, Podlonk in Prtovč sta uživala skupaj čez 20 ha senožeti in 108 ha gozda in paše, medtem ko je pripadalo samemu Podlonku blizu 70 ha skupnega sveta.

Vzporedno z delitvami skupne zemlje, ki so pripomogle h kultiviranju raznih dolje le slabo gospodarsko izrabljenih površin, je podeželsko prebivalstvo ob tihi podpori loškega gospostva nadaljevalo z lazništvo, čeprav je temu pojavu izredno močno nasprotoval fužinarski živelj. Fužinarji niso odnehali, prav tako pa tudi ni popustilo kmetsko prebivalstvo; stoletni spori so se še nadaljevali.

Obseg polja je z novim kultiviranjem nedvomno narasel; čeprav iz razpoložljivih virov ni mogoče ugotoviti kvantitativnega obsega novih obdelovalnih površin, je vendar gotovo, da so se kmetske gospodarske enote — med njimi tudi kajže — na splošno znatno okrepile. Seveda so bili med kajžarskim življenjem, zlasti tistim, ki se je na novo naselil, tudi taki, ki so premogli samo kajžo.

IX. V stoletjih se je **populacijska slika** našega ozemlja temeljito spreminila. Za dobo pred štetji je možno populacijo le bolj ali manj približno ocenjevati s pomočjo količnika, ki naj pove, koliko ljudi je prišlo poprečno na eno lubo oziroma domačijo. Absolutno zanesljivo osnovo za ugotavljanje količnika moremo dobiti šele na podlagi pramateriala štetja iz 1754. Povprečni količnik za loško ozemlje znaša nekako 7,64. V prejšnjih stoletjih je bil količnik dosti nižji. Rekonstrukcija kaže, da bi smeli za leto 1630 uporabljati količnik nekako 5,75. Še nižji je bil seveda količnik v srednjem veku vključujoč tudi leto 1501. Verjetno ne bomo preveč pogrešili, če računamo na srednjeveško loško domačijo nekako 5 ljudi. Seveda predstavljata oba naša količnika, tako 5 za srednji vek kot 5,75 za leto 1630 le izrazito zasilno ocenitev.

Če upoštevamo navedena količnika, dobimo sliko o populaciji na selškem ozemlju v raznih razdobjih, kot izkazuje naslednja tabela.

Župa	1291	1318	1501	1630	1754	1817
Strmiška	350	350	285	426	703	601
Stirpniška	410	410	290	713	1008	1127
Selška	405	405	460	1230	1875	1743
Rudenska	320	320	295	592	1130	1337
Soriška	105	155	290	374	596	671
Davška				288	481	502
Skupaj	1590	1640	1620	3623	5793	5981

Pri ocenjevanju populacije v **srednjem veku** je treba upoštevati, da je prebivalstvo soriške župe potekalo od zunaj. Številke pa sicer kažejo, da je število prebivalstva po končani sistematični kolonizaciji ostalo v bistvu skozi stoletja nespremenjeno. Število podeželskega prebivalstva je torej izrazito stagniralo, ponekod kot v stirpniški, deloma pa tudi v strmiški in rudenski župi celo nazadovalo. Stagnacija je pač plod svojega časa; še bolj je naraščala ob velikih epidemijah, ki se prav gotovo selškemu ozemlju niso izogibale, pa zaradi vojnih nadlog, ki tudi niso prizanašale selškemu prebivalstvu. Tako je nataliteta komaj držala korak z mortaliteto in torej ni mogla ustvarjati viškov.

Doba **od 1501 do 1630** kaže velik porast populacije. Število domačij se je krepko dvignilo. S pritegnitvijo količnika 5,75 se je torej prebivalstvo več kot podvojilo. Dvig je bil deloma povezan z naseljevanjem na dotlej nenaseljenem ozemlju, zlasti pa je bil pogojen z vse večjim zaposlovanjem podeželskega prebivalstva pri neagrarnih gospodarskih panogah, kar je močno vplivalo na živahen razvoj kajzarstva. Nove domačije so ustvarjali le deloma prišleki, zlasti tisti s Tolminskega, v večji meri pa so bili novinci domačini, kar bi kazalo na to, da je v tem času nataliteta prevladovala nad mortaliteto, čeprav govore viri tudi tedaj o epidemijah.

V naslednji fazi **1630—1754** je prebivalstvo prav tako močno naraščalo. Število domačij se sicer ni močno dvignilo, pač pa so vplivali na porast predvsem gostači. Seveda je prebivalstvo po Selškem zelo neenakomerno naraščalo. Prav malo je napredovalo v vrsti naselij, zlasti marsikje po hribovju, izredno močno se je pa dvigalo v krajih z močno razvito obrtjo, v povezavi z železnikarskim fužinarstvom in v območju starega selškega župnijskega središča. Kot ponazorilo naj navedem samo nekaj primerov z upoštevanjem zgoraj omenjenega ključa.

	1291	1501	1754
Sedež župnije — Selca	90	90	443

Fužinarsko območje

Rudno	45	45	214
Dražgoše pri Cerkvi	40	40	160
Dražgoše na Pečeh	45	45	176
Jamnik	20	20	130

Hribovsko območje v strmiški župi

Bezovnica	20	10	23
Laško	15	15	31
Planica	20	20	38
Križna gora	30	30	53

S točnejšimi podatki pa razpolagamo za celotno selško ozemlje šele za leto 1817. Primerjava ocenjevanja prebivalstva v letu 1754 z rezultati štetja v letu 1817 kaže, da je naš količnik za 1754 dokaj stvaren. V strmiški in selški župi je izkazan do 1817 celo določen padec števila prebivalstva, medtem ko je na ostalem ozemlju zaznamovan rahel napredek. Tako gibanje prebivalstva v zadnjih desetletjih, zlasti po 1780 je vsekakor v zvezi z ogromnimi žrtvami v času francoskih vojn pa tudi z lakoto, ki je kosila prebivalstvo v letih 1815—1817.

Medtem ko je bilo vsaj do neke mere možno rekonstruirati število kmetškega prebivalstva v freisinškem času, je ocenjevanje števila ljudi za čas pred štetji v **Železnikih** zelo problematično. V urbarjih ni najti ustreznih podatkov, pritegovanje navedb iz matičnih knjig pa more dati le izredno približne, včasih tudi tvegane rezultate, kot kažejo Globočnikove cenitve (gl. sp.).

Železniki so predstavljali otok sredi kmetske pokrajine tudi glede populacije. Na cenitve ondotnega prebivalstva naletimo že v 17. stoletju. Glede na vicedomsko poročilo iz 1621 naj bi ondi živelo nad 3000 ljudi. Podatek iz 1628 je že nekoliko skromnejši; Železniki naj bi tedaj šteli s fužinarji in njihovimi delavci čez 2000 prebivalcev. Pri obeh cenitvah gre za izredno pretiravanje, ki je razumljivo, ker so Železnikarji skušali na tak način doseči lastnega duhovnika oziroma ustanovitev samostojne župnije. V obeh primerih so seveda pretirano šteli k Železnikom vse ljudi, ki so bili kakorkoli povezani s fužinarstvom. Ti cenitvi sta torej brez vsake podlage.

Z vprašanjem populacije v Železnikih v 18. stoletju se je ukvarjal že A. Globočnik (*Geschichtlich-statistischer Überblick des Bergortes Eisern, Mitteilungen des Historischen Vereins für Krain, 22/1867*). Ugotovil je, da so epidemije 1743, 1758 in 1764 redčile ondotno prebivalstvo. Navzlic temu naj bi se po njegovi rekonstrukciji s pomočjo matičnih knjig število v Železnikih bivaajočih ljudi dvignilo od kakih 1200 v začetku 18. stoletja na okrog 1800 v letih 1741 do 1770 in na skoraj 2000 v času 1770—1800. Po njegovem naj bi torej v drugi polovici 18. stoletja Železniki glede na število prebivalcev dokaj presegali Škofjo Loko. Vendar je stvar nekoliko drugačna. Sodobni statistični podatki kažejo namreč naslednjo sliko:

Leto	Hiše	Rodbine	Prebivalci
1778	128	358	1260
ok. 1780	131		1339 (1)
1781	126		čez 1200
1784	126		čez 1200
1796	133		
1817	132		1258

Kot kažejo podatki vključno z Globočnikovo navedbo za začetek 18. stoletja so Železniki brez ozira na osamljeno, sumljivo navedbo iz okoli 1780 skozi vse 18. stoletje izrazito stagnirali. Železniki so torej šteli nekako $\frac{3}{4}$ škofjeloškega prebivalstva. Obe središči, Škofja Loka in Železniki po številu prebivalstva razmeroma nista bili neznatni, saj je štel npr. Trst v 17. stoletju komaj nekako 3060—5630 prebivalcev, medtem ko naj bi ves tržaški mestni teritorij premogel v času 1650—1720 med 5280 in 7830 ljudi.

Če povzamem ugotovljene podatke, bi se populacija v Selški dolini v stoletjih gibala nekako takole:

Leto	Kmetsko podeželje	Železniki
1291	1590	
1318	1640	
1501	1620	
1630	3623	
1754	5793	
1778		1260
1817	5981	1258

Železniki so torej šteli 1778 oziroma 1817 dobro petino vsega kmetijskega prebivalstva v celotni Selški dolini.

OPOMBA

Članek je povzet po ustreznem z vso dokumentacijo opremljenem tekstu iz moje knjige Skofja Loka in loška gospostva. Vanj je zajeto razen Selške doline tudi ozemlje v območju Podblice, Jamnika, Loga, Nemilj, Njivic in dela Rovt ter hribovska naselja Cavrno, Križna gora, Planica, Javornik in Pševo; ta teritorij v geografskem pogledu sicer ne spada v Selško dolino, a je bil v fevdalnem času njen sestavni del.

1778	1260	1258
1754	5793	
1630	3623	
1501	1620	
1318	1640	
1291	1590	

Let kažejo podoben vzpon z Glubočnikovo navadno za približno 10-20-letno razliko. Pri tem je treba opozoriti, da se v obdobju 1778-1817 pojavijo tudi nekatere lokalne razlike, ki so posledica različnih metod štetja. Vendar pa je splošno znano, da se v tem obdobju pojavijo tudi nekatere lokalne razlike, ki so posledica različnih metod štetja. Vendar pa je splošno znano, da se v tem obdobju pojavijo tudi nekatere lokalne razlike, ki so posledica različnih metod štetja.